

Список використаних джерел:

1. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права (основные вопросы учения об иске) / А.А. Добровольский. – М. : Моск. гос. ун-т, 1965. – 189 с.
2. Луспенник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д.Д. Луспенник. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 480 с.
3. Ярков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.
4. Кузнецова Е.В. Институт подсудности в гражданском процессуальном праве Российской Федерации : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.15 / Е.В. Кузнецова. – М., 2004. – 190 с.
5. Про судовий збір : Закон України №3674-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.
6. Гражданский процесс : [учебник] / [А.П. Вершинин, Л.А. Кривоносова, Е.Ю. Новиков, В.И. Полудняков и др.] ; под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – [Издание третье, переработанное и дополненное]. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2000. – 544 с.
7. Ухвала Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 11 січня 2016 року в цивільній справі № 537/4838/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54861241>.
8. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 7 грудня 2012 року в цивільній справі № 2610/28800/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27898099>.
9. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 28 січня 2014 року в цивільній справі № 727/599/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39568116>.

УДК 247.44

СЕМИПОЛЕЦЬ В.В.

ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

У цій науковій статті розглядається актуальне питання, яке полягає у підставах та наслідках позбавлення батьківських прав. Зроблено ґрунтовні й актуальні висновки щодо досліджуваної тематики.

Ключові слова: права дитини, батьківські права, позбавлення батьківських прав, сімейне право.

В данной научной статье рассматривается актуальный вопрос, который заключается в основаниях и последствиях лишения родительских прав. Сделаны основательные и актуальные выводы по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: права ребенка, родительские права, лишение родительских прав, семейное право.

In this scientific article, an urgent issue is considered that is the grounds and consequences of depriving parental rights. Made thorough and relevant conclusions on the subject matter.

Key words: child's rights, parental rights, deprivation of parental rights, family law.

Вступ. Відповідно до ст. 20 Конвенції ООН про права дитини 1989 р. дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, або яка в її інтересах не може залишатись у такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою [5]. Найкращою мірою захисту дитини в таких обставинах є притягнення до відповідальності її батьків, які винні у порушенні її прав. Найбільш суворою сімейно-правовою санкцією є позбавлення батьківських прав, застосовувати котру можна лише після ґрунтовного, об'єктивного, всебічного з'ясування усіх обставин справи.

Стан наукового дослідження. Незважаючи на важливість цієї теми, їй не приділено достатньої уваги, внаслідок чого досить часто норми права містять прогалини і неправильно застосовуються судами. Проте питання застосування до батьків такої санкції усе ж висвітлювалось у працях таких вчених, як З.В. Ромовська, В.С. Гопанчук, В.П. Мироненко, М.В. Антокольська та ін. Позбавлення батьківських прав як сімейно-правова санкція застосовується лише за наявності винної протиправної поведінки батьків чи одного з них, яка полягає у невиконанні або неналежному виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання та утримання дитини.

Перелік підстав позбавлення батьківських прав чітко визначений законом і є вичерпним. Відповідно до ст. 164 СК України мати, батько щодо всіх своїх дітей або когось із них можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування. Дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення (ч. 3 ст. 143 СК України). У таких випадках працівниками медичного закладу спільно із службою у справах дітей та поліцією складається Акт про покинуту (залишену) дитину, який має затверджену форму. Дитині надається правовий статус дитини, позбавленої батьківського піклування, а батьків притягують до відповідальності, позбавляючи їх батьківських прав;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини. Ухилення може виражатись в ухиленні від утримання дитини, відсутності турботи про дитину тощо;

3) жорстоко поведуться з дитиною. На сьогодні законодавство передбачає чотири види можливого насильства над дитиною: економічне, сексуальне, фізичне та психологічне. Таке жорстоке поводження з дитиною може, зокрема, полягати в навмисному нанесенні батьками дитині побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести до її смерті, порушення здоров'я, діях сексуального характеру щодо неї, навмисному позбавленні дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які дитина має право (ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» № 2789-III від 15.11.2001 р.);

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами. Ця обставина застосовується в Україні досить часто, проте в її застосуванні практикою встановлено низку проблемних питань, зокрема таким питанням є те, що органи опіки під час судового розгляду не можуть надати відповідних доказів, адже хронічний алкоголізм чи наркоманія мають бути відповідно відображені фахівцями медичних установ. У такому разі законодавцю було б простіше замінити вказану норму на таку, що дозволяла б доказувати в судовому засіданні систематичність зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами, що значно збільшило б можливості доказування для органів опіки та піклування;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування і бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини [2].

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків простежується тоді, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти [6].

Проте ухилення батьків від виконання обов'язку щодо утримання дитини не передбачене ст. 164 СК України як підстава для позбавлення батьківських прав, хоча виконання цього обов'язку батьками є важливою умовою забезпечення належних умов для повноцінного всебічного роз-

виту дитини. Окрім того, вказана санкція стимулювала б батьків, котрі ухиляються від сплати аліментів, до виконання їхнього обов'язку.

Окрему увагу потрібно звернути на те, що таке ухилення від виконання обов'язків батьками є підставою для притягнення до відповідальності лише за умови їхньої винної поведінки, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Особа не вважається такою, що ухиляється від виконання сімейного обов'язку, якщо вона не може його виконувати внаслідок психічного розладу, тяжкої хвороби або іншої поважної причини (ч. 3 ст. 15 СК України).

Неповнолітні мати, батько не можуть бути позбавлені батьківських прав на підставах, встановлених п.п. 2, 4 і 5 [2]. До них може застосовуватися ця санкція, якщо вони не забрали дитину з пологового будинку чи з іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування, або якщо вони жорстоко поводяться з дитиною. Очевидно, що це положення слід застосовувати і до малолітніх батьків.

До суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають право звернутися один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, у якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років [2]. Перераховані особи незалежно від того, чи пов'язані вони з дитиною кровною спорідненістю, чи є з нею членами однієї сім'ї, у разі наявності, на їхню думку, підстав для застосування до батьків дитини такої сімейно-правової санкції, як позбавлення батьківських прав, мали б звертатись до органу опіки та піклування, а ті, у свою чергу, після проведення відповідної перевірки і з'ясування фактичних обставин справи – до суду з позовом про позбавлення батьківських прав. Водночас цілком логічним є доповнення переліку цих осіб такими законними представниками, як прийомні батьки та батьки-вихователі.

Також виникає питання щодо доцільності виокремлення серед них поряд з опікунами та піклувальниками закладів охорони здоров'я, навчальних та інших дитячих закладів, у яких перебувають діти, оскільки відповідно до ст. 245 СК України на адміністрацію цих закладів щодо неї покладаються функції опікуна та піклувальника. Під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав обов'язковою є участь органів опіки та піклування. Орган опіки та піклування за місцем проживання дитини подає суду письмовий висновок щодо вирішення спору [2].

Під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана в суді. Одним із порушень, що трапляються у судовій практиці щодо цієї категорії справ, є те, що суд приймає до уваги і не перевіряє думку дитини, висловлену, наприклад, у письмовій формі у присутності лише одного з батьків або родича, або опікуна чи піклувальника. Суд має право не взяти до уваги думку дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Статтею 166 СК України визначені правові наслідки позбавлення батьківських прав, які полягають у тому, що особа, позбавлена батьківських прав: 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання. Однак батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків [4]; 2) перестає бути законним представником дитини; 3) втрачає права на пільги і державну допомогу, що надаються сім'ям із дітьми; 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником. Зазначені положення потрібно доповнити, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 256-2 та ч. 3 ст. 256-6 СК України такі особи не можуть бути також прийомними батьками і батьками-вихователями; 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на аліменти від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування); 6) втрачає інші права, що ґрунтуються на спорідненості з дитиною.

Дитина за бажанням другого з батьків може бути передана йому. Якщо цього не відбувається, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим. Передання дитини на виховання окремим категоріям таких осіб може стати передумовою виникнення подальших ускладнень щодо представництва інтересів дитини. Зокрема, правовий зв'язок дитини з мачухою, вітчимом зумовлений перебуванням у шлюбі такої особи з батьком чи матір'ю дитини. А в разі позбавлення прав рідного батька, матері подальше спільне проживання усіх членів такої сім'ї є неможливим, а у разі розірвання шлюбу правовий зв'язок мачухи, вітчима з дітьми припиниться взагалі. Відповідно, така передача дитини колишній мачусі, вітчиму є можливою лише

за умови окремого проживання з рідним батьком, матір'ю дитини і призначення такої мачухи чи вітчима опікуном або піклувальником дитини. Також, зважаючи на зазначені вище зауваження щодо недоцільності наділення статусом процесуального представника дитини діда, баби, повнолітніх братів, сестер, інших фактичних вихователів, які не мають бути її законними представниками з огляду на пряму вказівку закону, доцільним є визначення для таких осіб, які виявили бажання прийняти на виховання таку дитину, батьки якої позбавляються батьківських прав, умови про подання одночасно заяви з проханням призначити їх опікунами чи піклувальниками. Відповідно, ч. 4 ст. 167 СК України запропоновано викласти в такій редакції: «Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим за умови призначення їх опікуном чи піклувальником цієї дитини». Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові, повнолітнім братам та сестрам, іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органу опіки та піклування. Дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органі опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього. Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи (ст. 168 СК України) [7]. Таке право ці особи можуть мати і в разі влаштування дитини в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, в сім'ю патронатного вихователя, встановлення опіки чи піклування.

Крім біологічних батьків, така санкція відповідно до ст. 242 СК України може бути застосована до усиновлювачів, яких записали матір'ю та (або) батьком дитини. Насамперед потрібно звернути увагу на те, що іноді фактичні обставини справи можуть бути такими, що свідчать про можливість застосування як позбавлення батьківських прав, так і скасування усиновлення. Дискусійним є питання щодо того, хто саме має вирішувати питання про обрання санкції, оскільки скасування усиновлення як такого, що суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, фактично охоплює і підстави позбавлення батьківських прав. За правовими наслідками позбавлення батьківських прав усиновлювачів вигідно відрізняється від скасування усиновлення, зокрема у разі смерті усиновлювача дитина має право на спадкування і за заповітом, і за законом, такі відносини можуть бути поновлені.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, відповідно до ст. 169 СК України мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Поновлення батьківських прав неможливе, якщо дитина була усиновлена й усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом. Воно неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

Однак ч. 3 ст. 169 СК України доцільно доповнити і викласти у такій редакції: «Поновлення батьківських прав неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття, зареєструвала шлюб або їй надано повної цивільної дієздатності на підставах, встановлених статтею 35 ЦК України». Такі зміни зумовлені тим, що неповнолітня дитина, яка набула повної цивільної та цивільної процесуальної дієздатності, вже не має потреби у захисті її інтересів батьками, отриманні згоди на вчинення правочинів, допомоги щодо вирішення питань її подальшого життя тощо [9].

Відповідно до ч. 4 ст. 169 СК України суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини. Враховуючи положення щодо визначення місця проживання дитини, визначених ст. 160 СК України та ст. 29 ЦК України, ч. 4 ст. 169 СК України логічно доповнити положенням такого змісту: «Поновлення батьківських прав щодо дитини, яка досягла десяти років, без її згоди, з'ясованої безпосередньо судом, неможливе». У вирішенні справи про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з батьків, інших осіб, із ким проживає дитина. Під час розгляду таких категорій справ обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Рішення суду про поновлення батьківських прав після набуття ним законної сили суд надсилає державному органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. В актовому записі про народження робиться відповідна відмітка. Відповідно до ч. 7 ст. 169 СК України у разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набуття чинності рішенням суду про таку відмову. Однак видається доцільним встановлення такого ж строку і як передумови виникнення права на пер-

винне звернення з таким позовом, оскільки підставами для застосування такої сімейно-правової санкції є досить складні життєві обставини, вагомі порушення прав дитини, а тому для їх зміни, усвідомлення та виправлення порушниками своєї поведінки їм часто потрібен тривалий час.

Висновки. Отже, питання застосування такої сімейно-правової санкції, як позбавлення батьківських прав, і надалі залишаються актуальними, а на формулювання нових підходів щодо їхнього вирішення впливають найрізноманітніші чинники.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 142.
2. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 8.
3. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України № 2789-III від 15.11.2001 р.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – С. 40–44.
5. Конвенція про права дитини : документи ООН, схвалено на 44-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, резолюція 44/25 від 20.11.1989 р. ; ратифіковано Постановою ВРУ № 789-XII від 27.02.1991 р.
6. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : постанова Пленуму Верховного суду України № 3 від 30.03.2007 р.
7. Нечасва А.М. Сімейне право : [курс лекцій] / А.М. Нечасва. – М. : Юрист, 1998. – 336 с.
8. Індиченко С.П. Сімейне право України / С.П. Індиченко, В.С. Гопанчук. – К. : Вентурі, 1997. – С. 271.
9. Сімейне право України / за ред. Ю.С. Червоного. – К. : Істина, 2004. – 400 с.
10. Тарусина Н.Н. Сімейне право : [навч. посіб.] / Н.Н. Тарусина. – М. : Проспект, 2001.